

Det uendeligt store i det uendeligt små.

Ideologikritik af ideologemet »snilde teknologier«

Hans Jørgen Thomsen

Fascinationen

Det følgende er en om-tale af Jesper Hoffmeyers bog »Samfundets naturhistorie«, der i 1982 udkom på det nystartede forlag Rosinante, og som allerede er blevet en bestseller.

Det kan være, at stilen i denne om-tale virker arrogant, men denne arrogance skal ikke misforstås. Jeg deler sigte med Jesper Hoffmeyer - politisk og et stykke af vejen også teoretisk. Jeg mener også, at Hoffmeyer har skrevet en god bog, men jeg vil lade andre om at gentage de huraråb, som allerede er udbragt. I stedet vil jeg kritisere bestselleren, og det vil jeg måske gøre arrogant. Men det sker for at vække diskussion: også nok så »snilde teknologier« kan gøres til genstand for en rationel diskussion. Og måske ligger der mere ny historisk sandhed i en sådan diskussion end i teknologierne selv.

Ud over »Samfundets naturhistorie« vil jeg inddrage Tor Nørretranders' og Hoffmeyers artikler i tidsskriftet »Naturkampen«, nr. 25.

De fleste kender scenariet. Folk er blevet fulde, og nogle beslutter, at der skal spilles kort. Med slørede øjne og usikre bevægelser spilles kortene til langt ud på morgenen, og hvis der er tale om rutinerede kortspillere, spilles kortene ikke mindre præcist, fordi man er beruset. Snarere tværtimod.

Beruselsen skærper sansen for spillets logik. Det er som med to negative størrelser, der bliver til noget positivt, når de multipliceres med

hinanden: kroppens beruselse ganget med dén beruselse, som spillets logik sætter i gang, fører til en næsten nirvanask sammensmeltning af krop, bevidsthed og spil.

Jeg vil gætte på, at fascinationen over de nye - såkaldt »snilde« - teknologier spiller en noget større rolle for den betydning, disse teknologier tildeles, end det normalt indrømmes. Naturvidenskabsfolk stråler ofte af begejstring over alt dét, som deres teknologi kan, og man kan godt forstå deres melankoli, når det ikke lykkes dem at overbevise andre om teknologiernes fortræffelighed. Det er næsten til at leve sig ind i, hvordan de må bruge alle mulige andre - antropomorferende - argumenter for at gøre denne fortræffelighed klar for lægfolk.

Behovet for at antropomorferere den teknologiske logik - at oversætte dens indhold til menneskesprog - kommer tydeligvis fra dén aura, det tekniske spil udstråler, og som naturvidenskabsmanden eller teknikeren ofte har patent på at blive fascineret af. Naturvidenskabsmanden kan bjergtages af auraen i det teknologiske spil på en måde, der kan lede tanken hen på berusede kortspillere i en sen natte-time.

Forholdet gengiver en presserende oversættelsesproblematik imellem na-

turvidenskaberne og human-, og socialvidenskaberne. En problematik, der også kendes fra humanog socialvidenskabernes behov for at gøre sig selv naturvidenskabeligt legitime.

Det ville være tradinionalisme at mene, at en udveksling imellem de ellers skarpt adskilte vidensfelter skulle være umulig. Jeg vil dog - for det første - mene, at der faktisk er grænser for, hvad eller hvilke dimensioner, det giver mening at udveksle, og det skyldes vidensområdernes basale forskelligheder (»det tekniske« contra »det menneskelige/social«).

For det andet vil jeg mene, at det er nødvendigt at gøre sig selve oversættelsesproblematikken klar, når man endelig søger at udveksle elementer, det giver mening at udveksle. Elementer, der måske ligefrem råber på udveksling på grund af områdernes faktiske interferens, trods al forskellighed.

Det er Jesper Hoffmeyers fortjeneste at kaste sig ud i oversættelsesarbejdet, når det drejer sig om forståelsen af informatikken (: datateknologi og bioteknik), og det er ambitionen at skitsere de menneskelige og sociale perspektiver, der kan ligge i disse teknologier. Så vidt, så godt.

Problemet ved Hoffmeyers projekt, hvis intention som sagt er prisværdig, er nu, at oversættelsesproblematikken i forehavendet er ganske fraværende som problematik. Det betyder et sandt virvar og en total mangel på selektion i eller overblik over det vidensmateriale fra humanog socialvidenskaberne, som Hoffmeyer inddrager. Det får især

konsekvenser for de interventionsambitioner, Hoffmeyer har i forhold til antagelser indenfor human- og socialvidenskaber.

Den anden side af problemet er, at Hoffmeyer ikke har frigjort sig fra sine teknologiers auratiske magt. Deres tekniske spil kan sende hans tanke på lange udflugter ind i human- og socialvidenskabernes område. Og disse udflugters rute bliver vilkårlig, fordi de er styret af fascinationen over det tekniske spils udstråling.

Konsekvensen

At de nye teknologiers udstråling spiller en betydelig rolle i Hoffmeyers samfundsteoretiske konsekvensdragninger afsløres talrige steder i »Samfundets naturhistorie«, men gøres ikke selv til genstand for refleksion.

Det er en selvfølgelighed for Hoffmeyer, at de tekniske finesser, som de »snilde« teknologier inkarnerer, har meget vidtrækkende samfundsmæssige konsekvenser. »Udviklingen inden for elektroteknikken er gået vanvittig hurtigt, stærkt stimuleret af dens betydning for den militære anvendelse i rumfart og af satellitkonkurrencen. Hvis bilindustrien havde udviklet sig ligeså hurtigt, i de sidste 30 år, ville en Rolls Royce koste 2,50 dollars og køre 12 millioner kilometer på en liter benzin. Men den tekniske innovationsbølge på dette niveau er ikke slut endnu. Mikroerne vil blive endnu mindre, endnu billigere og endnu effektivere i de kommende år. Og et væld af nye anvendelser og nye principper vil dukke op.

De samfundsmæssige konsekvenser af denne tekniske revolution har allerede meldt sig - men endnu er der efter al sandsynlighed kun tale om krusninger« (op.cit, s. 234).

Heri ligger, at den samfundsmæssige udvikling - på næsten deduktiv manér - kan afledes af logikken i de »snilde« teknologier. I Tor Nørretranders' artikler, f.eks. i artiklen »Skal det snilde nu være ilde«? i Naturkampen nr. 25, bliver konsekvensen af de nye teknologier et nyt og anderledes samfund, som han - formodentlig for at skjule det yderst traditionelle indhold bag betegnelsen - kalder for »poststokastisk kapitalisme«.

Den »post-stokastiske« kapitalisme, som Nørretranders deduktivt afleder af de nye teknologier, vil afskaffe konkurrencekapitalismens tilfældige og anarkiske træk og i stedet nødvendiggøre en centraliseret styring i totalkapitalens regi.

»Stokastisk« er hér det mystificerende fremmedord, som skal få læseren til at overse, at den anvendte argumentationsfigur har sit forlæg i ortodokst marxistiske, leninistiske og - ikke mindst - stalinistiske forestillinger om, at øget teknologisering eo ipso fører til øget statsliggørelse og dermed større kontrol med produktionsprocesserne.

En konsekvens af den øgede - »post-stokastiske« - kontrol med tingene, som de »snilde« teknologier nødvendiggør, er iflg. Nørretranders, at hele det velkendte og frygtede økologiske problemkompleks - alle bivirkningerne af den kapitalisti-

ske form for produktivkraftsudvikling - vil blive løst af de »snilde« teknologier.

Den polemiske frontlinje i Nørretranders' arbejder går ikke primært imod de kapitalistiske former for udvikling af de nye teknologier. Frontlinjen går imod venstrefløjen, som p.g.a. dens manglende indsigt i de nye teknologier, holder fast ved traditionelle skemaer til forståelse af kapitalistisk produktivkraftsudvikling.

Nørretranders er så harmdrrende i sin polemik mod venstrefløjen, at han synes at glemme, hvem der faktisk administrerer udviklingen af de nye teknologier, og i hvilke samfundsmæssige former denne udvikling stadig foregår.

Denne uforsonlige kritik af påstået traditionalisme blandt venstreorienterede kan næppe begrundes rationelt. Dette gælder så meget mere, som Hoffmeyers og Nørretranders' samfundsteoretiske konstruktioner omkring perspektiverne i de »snilde« teknologier hviler helt og aldeles på en ubearbejdet traditionalisme fra den ortodokst marxistiske tradition; dvs. dén tradition, som historisk går fra den sene Engels til Stalin.

Traditionalismen, som fanger Hoffmeyer og Nørretranders, kan teorihistorisk spores tilbage til den midterste del af Marx' og Engels' forfatterskab, men den har sine rødder helt tilbage i den borgerlige oplysningstænkning. Jeg tænker på den rigide skematisme omkring forholdet mellem produktivkræfter og produktionsforhold.

Når denne skematisme kan fange Hoffmeyer og Nørretranders, uden at de lægger mærke til det, skyldes det uden tvivl, at de er berusede af deres teknologiers udstråling.

Hos Hoffmeyer kommer dette frem ved, at der ikke foretages nogen formidlet bearbejdning i feltet mellem det samfundsteoretiske/samfundskritiske kapitel om »Historiens drivkraft« og så den konkluderende tematisering af de »snilde« teknologier. Som venstreorienteret intellektuel har Hoffmeyer annammet elementer fra det nye venstres kritik af de bastante udgaver af den historiske materialisme, og han fremstiller - sympatisk - disse elementer i det nævnte kapitel.

Da bogen imidlertid når frem til de nye teknologier, er alt dog glemt. Blændet af det uendeligt store i det uendeligt små, for at anvende Brandes' også i denne sammenhæng træffende betegnelse fra »Hovedstrømninger..«, i de nye teknologier, går Hoffmeyer lige lukket i de fælder, man ellers troede af-

sløret. Den i og for sig forståelige fascination over de nye teknologiers formåen betyder, at denne formåen ikke længere kan placeres kritisk indenfor en social- og humanvidenskabelig horisont. Og adskilligt tyder også på, at fascinationen får som konsekvens, at der ikke kan skelnes rationelt imellem, hvad de nye teknologier kan - og hvad de ikke kan.

Fascinationen kræver universalisering, hvad angår konsekvensdragninger; videnskabsteoretisk udtrykt: den kræver begrebsholisme. Det skyldes, at fascinationen qua førrationel ikke er i stand til at differentiere. Det er i denne situation, at skematismen produktivkræfter contra produktionsforhold byder sig til, fordi den netop er tænkt så universel og holistisk, som fascinationen har brug for.¹

Skematismen opererer med, at produktivkræfternes inderste sandhed rækker ud over de produktionsforhold, der har skabt dem. Den opererer endvidere i sin klassiske form såvel som i Hoffmeyer/Nørretranders' ud-

1. Skematismen - produktivkræfter contra produktionsforhold - er ikke den eneste holistiske begrebsmulighed, der findes på teoriernes marked, hvis man vil drage universelle konsekvenser af informatikken. Når Hoffmeyer og Nørretranders vælger denne mulighed, skyldes det naturligvis, at de forstår sig som marxister.

I sin bog om det postmoderne samfund (»La condition postmoderne«), da. udg. Sjakalen, Århus 1982, anvender Jean-Francois Lyotard en anden mulighed, nemlig den franske epistemologis opgør med dualitets- eller binaritetstænkningen. Som bl.a. Foucaults analyse af seksualiteten viser, er et sådant opgør ofte forskningsfrugtbart. Dette rokker dog ikke ved, at pointerne i dette opgør med binariteten i dag anvendes holistisk. Når binaritetskritik kan mobiliseres i litteraturkritik (f.eks. i Deleuze/Guattaris bog om »Kafka. For en mindre litteratur«, Sjakalen, Århus, 1982), i seksualitetshistorie og altså i en analyse af de samfundsmæssige konsekvenser af informationsteknologien, som hos Lyotard, ja, så er begrebekritikken blevet holistisk, hvilket vil sige: differentieringsløs.

Det skal tilføjes, at Lyotards arbejde kommer ind på aspekter ved de senkapitalistiske og evt. »post-modernistiske« samfund, som i allerhøjeste grad er social- og humanvidenskabeligt aktuelle. Det skyldes ikke mindst, at den kritiske social- og humanvidenskabelighed er indarbejdet langt mere organisk i Lyotards problematikker, end tilfældet er i Hoffmeyers og Nørretranders' tilfælde.

gave med, at denne sandhed pr. teknologisk nødvendighed vil sprænge de herskende produktionsforhold og bane vejen for et nyt samfund. Hos Marx (i den midterste del af forfatter-skabet), Engels, Lenin og Stalin var det kommunismen, som med nødvendighed ville vokse frem af de moderne produktivkræfters udvikling. Hos Nørretranders og Hoffmeyer er det produktivkræfterne i de nye teknologier, som pr. nødvendighed vil skabe nye produktionsforhold; vil skabe et nyt samfund.

I dette nye samfund vil de økologiske problemer, som ellers har fyldt godt op i naturkampsdiskussionen og vel også er drivkraften, når hundredtusinder i BRD demonstrerer mod atomkraftværker, blive løst af den »post-stokastiske« kapitalisme. Hoffmeyer og Nørretranders vil slå oplysningens kolde vand i blodet på de »grønne« brushoveder. Den »grønne« bølge angriber problemet forkert, eftersom bivirkningskomplekset er bundet til energikulturen og vil blive løst af de »snilde« teknologiers økologiske produktivkræfter. Sådan lyder beskeden til den »grønne« venstrefløj fra de lærde naturvidenskabsfolk.

Tilbage står problemet med kontrollen af og magten over de nye produktivkræfter. Det er - så meget medgiver Hoffmeyer og Nørretranders - et problem, at de »snilde« teknologiers snildhed patenteres af de herskende. Snildheden anvendes til kontrol og undertrykkelse, men en sådan anvendelse er i virkeligheden imod snildhedens væsen.

Derfor bør den forvildede venstrefløj - belært om snildhedens sande væsen - afføre sig sin »grønne« jakke og intervenere konstruktivt for at udfolde de nye produktivkræfters væsen. Venstrefløjen bør udvikle alternative anvendelser af de nye produktivkræfter, sådan at disses iboende tendens imod at skabe nye og herredømmefri produktionsforhold ikke hæmmes.

Denne strategi kan bifaldes. Venstrefløjen bør intervenere i informatikkens udviklingsretning, og den bør afvikle de former for informatik, hvis materielle form afspejler funktionen: kontrol og undertrykkelse. Denne teknologikritiske differentieringsstrategi overfor de kapitalistisk udviklede produktivkræfter har gyldighed fra ludditterne frem til i dag. En sand teknologikritik balancerer på en akse midt imellem fremskridtsoptimisme og maskinstormeri, og den kan ikke andet, så længe teknologiudvikling foregår i kapitalistiske former.

Der er imidlertid ingen fornuftig grund til, at præcist den teknologikritiske intervention skulle få særligt revolutionerende effekter på produktionsforholdene. Nok er teknologien vigtig for samfundsudviklingen, men bl.a. af samme grund er det også vanskeligt for en venstrefløj at nå ind til dens hjerte. Man må i vidt omfang tage til takke med at fordele smulderne fra de mægtiges bord. M.a.o. er de mulige teknologiformer i høj grad præformeret materielt af deres kapitalistiske funktioner. Og det er kun en metafysisk og holistisk skematisme á

la den ortodokse historiske materialisme, som kan regne med, at der netop skulle ligge en kommunistisk hund begravet hér.

Tilbage står, at der politisk, institutionelt m.v. bør intervereres omfunktionerende, nedbrydende såvel som konstruktivt i dette felt også. Men en sådan intervention figurerer på samme plan som interventioner i andre områder, og ingen af disse interventioner formår - hver for sig - at rokke ved produktionsforholdene.

Det er uheldigt, at Hoffmeyer og Nørretranders gør netop interventionen i forhold til de nye teknologier til den altafgørende i forbindelse med en venstrefløjs samfundskritik. Og det bliver ikke mindre uheldigt af, at de ledsager dette synspunkt med en nedladende kritik af temmelig mange andre samfundskritiske interventionsformer.

Det følger dog af den holistiske konstruktion, ud fra hvilken Hoffmeyer og Nørretranders begriber de »snilde« teknologier, at disses sandhed - »snildhed« - ikke i det lange løb kan undgå at komme for en dag, og da vil det nye samfund - den kommunistiske hund - rejse sig og sprænge de snærende bånd.

»Snildheden« vil komme på sit sande begreb og skabe et helt nyt samfund på trods af den bornerte venstrefløjs manglende forstand på de nye teknologier. Det véd især Hoffmeyer ud fra sin tyrkertro på produktivkraftsbegrebets revolutionerende potens. De økologiske produktivkræfter vil placere deres tidsindstillede bombe under den herskende, restriktive anvendelse af de nye tekno-

logier, og frihedens rige vil opstå - åh, hvilket paradoks for tanken! - med nødvendighed.

Lad os, inden vi igen søger jordforbindelse, påhøre profetien in extenso, som den formuleres hos Hoffmeyer (op. cit., s. 279-280):

»Der er to afgørende grunde til, at jeg ikke tror, dette beherskelsesapparat vil kunne overleve i længden, og at det før eller senere vil blive afviklet - omend dette vil ske på en anden måde, end socialister normalt forestiller sig, og af en anden kraft end arbejderklassens.

Den ene grund udspringer af menneske-natur relationen: systemet kan ikke indfri de produktive løfter, informationsteknikkerne stiller i udsigt, det kan med andre ord ikke forvalte nødens afskaffelse, skønt denne nu er mulig.

Den anden grund har sin rod i menneske-menneske relationen: Systemet har været nødt til - for sin overlevelse - at tillade den personlige tanke (som er Hoffmeyers afløser for »arbejderklassens kraft« - Hjt) at spire i sine mennesker.

Den første grund er ud fra det historiske eksempelmateriale ikke tilstrækkelig til at afstedkomme en ny produktionsmåde. Vi kan fx. sammenligne med det orientalske despoti i Kina, som gennem 500 år formåede at forhindre en revolutionær produktivkraft-udvikling baseret på de ikke-biologiske energikilder, selv om det havde overskredet tærskelen i form af vandkraften. På samme måde kan man i princippet (men hel-

ler ikke mere, p.gr.a. »den personlige tanke« - Hjt) forestille sig, at den post-stokastiske kapitalisme vil kunne dæmme op for den decentralisering af informations- og stofstrømmene, som i virkeligheden er vejen til nødens afskaffelse.

Men der er intet, der tyder på, at det kapitalistiske beherskelsesapparat besidder en stabilitet, der i praksis vil tillade det at bestå, selvom befolkningerne mere og mere vender det ryggen. Det er grundlæggende afhængig af en fri bevægelighed, både rent fysisk og tankemæssigt, som i realiteten udelukker, at det kan fungere alene i kraft af politi, militær, edb-registre og psykofarmaka. For en tid kan noget sådant selvfølgelig lade sig gøre - en ny form for fascisme er foruden en tredje verdenskrig en af de mest sandsynlige korttids udsigter.

Hvis vi undgår den tredje verdenskrig, så er det min overbevisning, at selv et fascistisk styre ikke i længden vil kunne fungere. Det skyldes ikke, at mennesker er bedre nu, end de har været hele tiden. Det skyldes, at de ikke længere forstår sig selv som underordnede medlemmer af denne eller hin klasse. Det skyldes, at den frie tanke niche har beskyttet etableringen af de nye produktivkræfters projekt i vores hoveder: PERSONLIGGØRELSEN. Fra fabrikker og massepartier til uniformer og racer er fascismens kultur fremmed for den bevidsthed,

der nu - med en ubønhørlighed, som kun kan have rod i de materielle betingelser - er på vej. Den frie tanke er farlig at have flagrende rundt i et samfund med nød - endnu farligere bliver den, hvis nøden er unødvendig, hvis livet som PERSON vittterlig kunne realiseres«.

Kritikken

Jeg har ovenfor søgt at argumentere for, at Jesper Hoffmeyers brede civilisationskritiske konsekvensdragninger af de »snilde« teknologier ikke er human- eller socialvidenskabeligt plausible. Først og fremmest fordi de hviler på en paradigmatisk skematisme, som ikke længere kan have gyldighed for human- og socialvidenskabernes.

Langt flere dimensioner må inddrages, hvis samfundenes aktuelle og fremtidige konturer skal kunne anes. Nogle af disse dimensioner er antydnet i det foregående. Endelig er det nødvendigt at være helt på højde med human- og socialvidenskabernes aktuelt kritiske niveau, og det er Hoffmeyer/Nørretranders så langt fra.²

Tilbage bliver et vidtrækkende spørgsmål, om de moderne samfund de facto er ved at bevæge sig hen imod et socialt stadium, som i første omgang - og i mangel af bedre betegnelse - kunne kaldes for »det postmoderne samfund«³. Besvarelsen af dette

2. Det er til gengæld Jean-Francois Lyotard i det allerede nævnte værk, Viden og det postmoderne samfund. Det stærke er hér netop problembewidstheden, og kun sekundært er bogen en bog om »informationssamfundet«. Informatikken er for Lyotard eksemplifikation af postmodernitetens eksistens- og forståelsesbetingelser, og der er ingen hypoteser om, at det skulle være informatikken, som skabte disse betingelser.

socialvidenskabelige spørgsmål må ske ud fra en differentieret indoptagelse af strukturer i den nuværende kapitalistiske modernitetsform. Og den må også have kendskab til nihilismens epokale problematik: der findes ingen ekstra-historiske forsynsprincipper, som de historiske erfaringer og den historiske erkendelse kan lægges til rette efter.

Jeg vil imidlertid mene, at en betragtning af den nuværende kapitalisme på internationalt plan placerer hypoteser om fremtidens »informationssamfund« indenfor legitimeringens diskurs, for at tale med Lyotard. Intet andet end ubevidste ideologiske skematismen kan gøre sådanne hypoteser gangbare i hovederne på folk. De »snilde teknologier« tilhører human- og socialvidenskabeligt en forgangen epokes skematismen.

Den globale arbejdsdeling i verden peger næppe på et »informationssamfund« med de frelsende egenskaber, Hoffmeyer og Nørretranders tillægger et sådant. Dét forhold, at informationsteknologiens indførelse - f.eks. - i England skaber en øget arbejdsløshed hér, er faktisk sociologisk sammenhængende med, at de tunge industri-anlæg henlægges til den tredje verden, hvor de skaber øget beskæftigelse - og profit, naturligvis. Ikke sjældent er sammenhængen fysisk anskuelig: de omtalte tunge industri-anlæg flyttes faktisk til U-lande, når Ilandenes teknologier moderniseres.

Det er et nærliggende politøkonomisk spørgsmål i relation til denne

sammenhæng, om denne sociale reorganisering af den kapitalistiske arbejdsdeling i global målestok ikke - når alt skal gøres op - fører til en større merværdiskabelse end da de nu arbejdsløse englændere stod i fabrikkshallerne i stedet for de nyankomne i den 3. verden, som endnu levede i deres landsbyer eller i slumkvartererne i de stadigt voksende metropoler i den tredje verden for 15 år siden.

Herude ventes der med længsel på dén energikultur (med Hoffmeyers betegnelse fra »Samfundets naturhistorie«), som de avancerede industrinationer i dag er ved at lægge bag sig. Den tunge industri er også nødvendig hér, for at regionernes infrastrukturer kan udvikles. Dermed er der - naturligvis - intet sagt om, at disse regioners modernisering er bundet til kapitalismens sociale udviklingsform, tværtimod.

Der synes ikke at være grund til at antage, at kapitalismen ikke også fremover skulle indebære en ulige udviklings- og moderniseringsproces - under det overordnede og strukturerende værdiøgningsimperativ. »Informationssamfundet«, eller med den civilisationsmæssigt bredere betegnelse: postmoderniteten, er allerhøjst et civilisationsstadium, der vedrører de gamle industrinationer.

Der vil nok, med tiden, blive indarbejdet informationsteknologi i den tredje og fjerde verdens infrastruktur-opbyggende industrier, men dette kan aldrig give anledning til en postmoderne civilisation. De informations-

3. Betegnelsen er ved at blive almindelig, men siger egentlig ikke i sig selv så meget - især ikke når dens forhold til moderniteten ikke afklares præcist.

teknologiske komponenter vil drukne i regionernes elementære samfundsmæssige projekt: overvindelsen af hunger og tilfredsstillelsen af elementære behov.

I den forbindelse vil disse regioners hovedproblem ikke være spændingsforholdet mellem modernitet og postmodernitet, men afvikling af moderniseringens kapitalistiske form. Noget tyder på, at modernisering på ikke-occidentale betingelser sine steder overhovedet ikke er mulig, hvis den kapitalistiske form for modernisering ikke afskaffes. Befolkningerne synes ikke villige til at aflægge sig de traditionelle mytiske og religiøse verdensfortolkninger (i Indien og store dele af Afrika), hvis ikke de kan opnå profane gevinster ved at engagere sig i moderniseringsprocessen. Og det kan de jo faktisk ikke, når denne proces foregår i kapitalistisk regi. M.a.o.: mange steder kan modernisering ikke tænkes uden at være forbundet med social revolution, forstået som et opgør med moderniseringens kapitalistiske form.

Alt dette er civilisationsmæssige problemstillinger omkring modernisering, som overhovedet ikke kan fange blikket, hvis dette alene opholder sig ved moderniseringsprocessers tekniske komponenter. Og det er også eksempler på, at teknologiseringens og moderniseringens former langt fra er uvedkommende - også når det f.eks. drejer sig om at vurdere, om en modernisering overhovedet er mulig.

Også for de gamle industrinationers vedkommende vil jeg dog mene,

at der er kraftige sociale indikationer for, at de nye teknologier - hvor revolutionerende de end er teknisk - næppe AF SIG SELV kan få revolutionerende social og human betydning.

Det hænger sammen med to ting. For det første er der et principielt brud imellem teknologisk innovation og social fornyelse. Dette er en lov, som gælder for »primitive« som for moderne samfund. I moderne samfund kommer der yderligere dette moment til, at der indsniger sig et kontingensrum imellem teknologisk innovation og social fornyelse, som gør det dybt problematisk at slutte fra det ene til det andet.

De moderne samfunds kontingens gør det muligt at foregribe en virkelig social og menneskelig emancipation. Emancipationen kan tænkes ved sig selv, hvilket betyder at den ikke - hverken logisk eller reelt - kan deduceres ud fra andet end sig selv. Kant pegede i »Kritik der reinen Vernunft« på, at der består en irreduktibel relation imellem naturkausalitet og frihedskausalitet, og denne skelnen har - efter min opfattelse - bevaret sin principielle sandhed. Iøvrigt findes den reproduceret i Marx' distinktion mellem nødvendighedens rige og frihedens rige.

Til denne principielle begrundelse for umuligheden af at aflede social fornyelse af teknologisk innovation vil jeg godt til sidst føje en mere fornemmelsermæssig begrundelse.

Det forekommer mig overilet at mene, at den nuværende industrikapitalismes krise indvarsler et nyt civilisationstrin, fordi det vil være umuligt at

genskabe en konkurrencekapitalisme, hvis vi overlever den nuværende krise.

Der er så mange »klassiske« træk ved den nuværende krises sociale karakter, som minder om, at kriseprocessen også er en renselsesproces. Undervejs skabes den sociale elendighed, den industrielle reservearmé, nedgangen i reallønnen, udrensningen af ikke-rentable kapitaler og forretningsdrivende m.v. Alle disse ting, som i dag foregår for øjnene af os, betyder for mig at se, at man skal være varsom med at drage alt for mange

upræcise antagelser om noget ganske andet på den anden side af krisen.

Dette ganske andet, som skulle komme af sig selv, kan udspisles positivt eller negativt. Det kan blive en apokalypse eller et paradis; det kan være økofascismens rædsler, eller det kan være arbejdsfrihedens forjættelse. Der er nok af muligheder, når man skal gætte ud fra en mangesidet situation.

Jeg tror ikke meget på gæt. Men jeg er sikker på, at frihed nås ikke via nødvendighed. Frihedens modus er en anden end nødvendighedens.